

УДК 658:339.137.2

Рахман М.С.

*кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри маркетингу та менеджменту зовнішньоекономічної діяльності
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*

ВДОСКОНАЛЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ НАЦІОНАЛЬНИХ ПІДПРИЄМСТВ У СУЧАСНИХ ЕКОНОМІЧНИХ УМОВАХ

IMPROVING COMPETITIVENESS OF NATIONAL ENTERPRISES IN CURRENT ECONOMIC CONDITIONS

АНОТАЦІЯ

Розкрито сутність та зміст поняття «конкурентоспроможність підприємства» як економічної категорії, узагальнено існуючі підходи до трактування та виділені основні відмінності. Конкретизовано методи оцінки та обґрунтовано шляхи підвищення її рівня. Досліджено взаємозв'язок між рівнями конкурентоспроможності підприємства та держави. Проаналізовано міжнародні рейтинги глобальної конкурентоспроможності та умов ведення бізнесу в Україні. Виявлено причини несприятливого бізнес-клімату та надано рекомендації щодо напрямів зміцнення конкурентних переваг національних підприємств у сучасних економічних умовах.

Ключові слова: конкурентоспроможність підприємства, потенціал, конкурентні переваги, методи оцінки, рейтинг, шляхи підвищення.

АННОТАЦІЯ

Раскрыты сущность и содержание понятия «конкурентоспособность предприятия» как экономической категории, обобщены существующие подходы к трактовке и выделены основные различия. Конкретизированы методы оценки и обоснованы пути повышения ее уровня. Исследована взаимосвязь между уровнями конкурентоспособности предприятия и государства. Проанализированы международные рейтинги глобальной конкурентоспособности и условий ведения бизнеса в Украине. Выявлены причины неблагоприятного бизнес-климата и даны рекомендации по поводу направлений укрепления конкурентных преимуществ национальных предприятий в современных экономических условиях.

Ключевые слова: конкурентоспособность предприятия, потенциал, конкурентные преимущества, методы оценки, рейтинг, пути повышения.

ANNOTATION

There have been revealed the essence and content of the notion «competitiveness of enterprises» as an economic category, summarized the existing approaches towards its treatment and determined its main differences. The assessment methods have been specified and the ways of its improving have been justified. The relationship between the levels of competitiveness of enterprises and the state has been examined. The international rankings of global competitiveness and the business environment in Ukraine have been analyzed. The reasons for unfavorable business climate have been identified and recommendations on the ways to strengthen the competitive advantages of national enterprises in the current economic conditions have been given.

Keywords: competitiveness of enterprise, potential, competitive advantages, assessment methods, rating, ways to improve.

Постановка проблеми. Суспільно-політичні події в Україні у 2014–на початку 2015 років призвели до значних змін у соціально-економічному розвитку: стрімкого падіння обсягів виробництва, призупинення реалізації інвестиційних проектів, зростання інфляційного тиску на економіку, знецінення курсу гривні та нестабільності курсу іноземних валют, підвищення

імпортного мита на сировину, звуження між-регіональних зв'язків скорочення зовнішнього, так і внутрішнього попиту на продукцію вітчизняних виробників, руйнування виробничих потужностей та транспортної інфраструктури. Анексія Криму, війна на Сході сприяли збільшенню пропозиції товарів, що при скороченні платоспроможного попиту та зайнятості призвело до посилення конкуренції.

Перед діючими підприємствами на українському ринку постали завдання постійного пошуку нових інструментів управління та підвищення конкурентоспроможності підприємств, що «базується на якості, швидкості ухвалення рішень, технічній перевазі, обслуговуванні і диференціації продукту» [1] та одночасно є однією із ключових передумов забезпечення конкурентоспроможності економіки країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження теоретичних основ конкуренції закладені в працях І. Ансоффа, М. Альберт, М. Портера [2], Ф. Котлера, П. Друкера. Серед вчених, що дали визначення поняття конкуренції, варто назвати Г.Л. Азоева, Б.А. Райзберга, П.С. Зав'ялова [3], К.Р. Макконнелла, М. Мескона, Ф. Хедоурі, А. Маршалла, І.А. Спірідонова, М.І. Перцовського, Р.А. Фатхутдінова, Т.В. Юр'єву та багатьох інших. Теоретичні та практичні аспекти конкуренції висвітлено у працях вітчизняних та зарубіжних авторів: Г.Л. Багієва [4], Л.В. Балабанова, А.В. Войчак, В. Геєця, Л.В. Гринів, М.І. Круглова, П.А. Фомін, П.Я. Жаліла, К.П. Янковського [5] та ін. Управлінню конкурентоспроможності підприємства присвячені монографічні дослідження 6–16.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Відсутність єдиного підходу до визначення терміна «конкурентоспроможність підприємства» та її взаємозв'язок з міжнародними рейтингами національної економіки потребують подальших досліджень і напрацювань.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження сутності та змісту поняття конкурентоспроможності підприємства на основі узагальнення існуючих підходів до трактування, конкретизації методів оцінки та обґрунтування шляхів підвищення її рівня.

Виклад основного матеріалу. «Конкурентоспроможність підприємства» – це складна економічна категорія, яка може розглядатися залежно від об'єкта дослідження на декількох рівнях: товар, товаровиробник/підприємство, галузь, регіон, країна або національна економіка [3, с. 7-12], та характеризується переліком таких властивостей: порівнянністю, просторовістю, динамічністю, предметністю, атрибутивністю, системністю, об'єктивністю [17].

У науковій літературі не існує єдиного визначення конкурентоспроможності підприємства, а ті, що існують, сформульовані авторами в залежності від пріоритетної ролі об'єкту та поставленої мети дослідження в той чи інший момент часу в певних масштабах ринку (табл. 1):

- як здатність товару конкурувати з аналогічними товарами на ринку;
- як потенціал чи конкурентні переваги;
- як відносна чи порівняльна величина;
- як результат ефективної господарської діяльності в умовах конкурентного ринку;
- від рівня впливу науково-технічного та інноваційного розвитку;

- як властивість для досягнення цілей;
- як маркетингова складова: наявність ефективного маркетингового комплексу, торгової марки, іміджу тощо.

Конкурентоспроможність продукції є, безумовно, первинною складовою конкурентоспроможності підприємства, яка в свою чергу відіграє одну з головних ролей економічного розвитку країни, насамперед створення ВВП країни, та основною умовою в досягненні необхідного рівня прибутковості самого підприємства «на основі перетворення частини свого конкурентного потенціалу у привабливі ринкові пропозиції, враховуючи цілі підприємства та наявні (доступні) ресурси» [20]. Досягнення високого рівня конкурентоспроможності підприємства можливе за умов реалізації наявного потенціалу через виявлені та ідентифіковані конкурентні переваги для покупців, причому зовнішня конкурентна перевага базується на відмітних якостях товару, які утворюють цінність для покупця, а внутрішня – на перевазі підприємства щодо витрат виробництва, які менші, ніж у конкурентів.

Таблиця 1

Визначення «конкурентоспроможність підприємства»

Автор	Конкурентоспроможність підприємства – це
М.Е. Портер [2]	здатність успішно оперувати на конкурентному ринку в певний період шляхом випуску і реалізації конкурентоспроможної продукції
П.С. Зав'ялов [3, с. 210]	можливість ведення ефективної господарської діяльності і її практичної прибуткової реалізації в умовах конкурентного ринку. Узагальнюючий показник життєвої стійкості підприємства, вміння ефективно використовувати свій фінансовий, виробничий, науково-технічний і трудовий потенціали
Г.Л. Азоев [18]	здатність фірми, компанії конкурувати на ринках з виробниками й продавцями аналогічних товарів за допомогою забезпечення більш високої якості, доступних цін, створення зручних умов для покупців, споживачів
Економічний форум [10] Р.А. Фатхутдінов [12, с. 24]	реальна й потенційна можливість фірм в існуючих умовах проектувати, виготовляти й збувати товари, які за ціновими і неціновими характеристиками більш привабливі для споживачів, ніж товари їхніх конкурентів
Ю.Б. Іванов, О.М. Тищенко, Н.А. Дробітько [9, с. 6]	певна система, що складається з безперервно взаємодіючих факторів і характеризує ступінь реалізації потенційних можливостей підприємства по надбанню та утриманню впродовж тривалого періоду часу конкурентної переваги. Під конкурентоспроможністю слід розуміти не тільки ефективність, але і динаміку пристосування підприємства до змінних умов зовнішнього середовища
Є. Шершньова С.В. Оборська [15]	рівень його компетенції відносно інших підприємств конкурентів у нагромадженні та використанні виробничого потенціалу певної спрямованості, а також його окремих складових: технології, ресурсів, менеджменту, навичок і знань персоналу тощо, що знаходить вираження в таких результуючих показниках, як якість продукції, прибутковість, продуктивність тощо
Г. Багієв [4, с. 228]	відносна характеристика, яка виражає відмінності розвитку даної фірми від розвитку конкуруючих фірм за ступенем задоволення своїми товарами потреб людей і по ефективності виробничої діяльності, тобто можливості і динаміку його пристосування до умов ринкової конкуренції
С.М. Клименко, Т.В. Омеляненко [10, с. 333]	потенційна або реалізована здатність економічного суб'єкта до ефективного довготривалого функціонування у релевантному зовнішньому середовищі і ґрунтується на конкурентних перевагах підприємства, визначає здатність його витримувати конкуренцію на певному ринку та відображає його позицію щодо конкурентів
І.З. Должанський [19]	ефективне використання власних та залучених коштів з метою збільшення його прибутковості і зміцнення ринкових позицій
Р.А. Філіпенко	володіння властивостями, які створюють певні переваги для суб'єкта економічної конкуренції
О. Зозульов [8]	можливість пристосування до умов мінливого зовнішнього середовища, та забезпечувати стабільність господарювання протягом довготривалої перспективи за рахунок утримання конкурентних переваг

К.П. Янковський і І.Ф. Мухарь [5] розглядають конкурентний потенціал як сукупність конкурентних переваг, які за Портером [2], поділяються на: низького (використання більш дешевих матеріалів, енергії, робочої сили) та високого порядку (унікальна продукція, прогресивна технологія, висококваліфіковані фахівці, добра репутація підприємства тощо).

І.З. Должанський [19, с. 34] розглядає конкурентні переваги з точок зору:

- економіки підприємства (зниження собівартості, впровадження інновацій, підвищення продуктивності праці й високого рівня кваліфікації персоналу, якості виробів);
- менеджменту (прийняття правильних управлінських рішень, раціональної організації виробництва, застосування ефективних методів стратегічного і тактичного планування, підвищення мотивації персоналу та контролю);
- маркетингу (вибір товарної і асортиментної політики, ціноутворення, політики розподілу і просування товарів);
- логістики (економія та ефективне використання матеріальних ресурсів, ресурсозбереження та комплексна переробка сировини);

– фінансової діяльності (забезпечення стабільного фінансового стану, фінансової стійкості та зростання власного капіталу підприємства, залучення інвестицій у проекти, що приносять високі доходи за найменшого ризику);

– підприємництва (умови виживання підприємства в конкурентному середовищі й джерело отримання максимального прибутку від діяльності).

Конкурентоспроможність підприємства має динамічний характер і через те потребує постійної оцінки її рівня, моніторингу показників, що її характеризують, і дослідження джерел її формування: техніко-екологічних, виробничих, реалізаційних, маркетингових, професійно-кваліфікаційно-кадрових, інноваційно-інвестиційних, організаційно-економічних [11, с. 13]. Усе більшого поширення в економічних дослідженнях набувають методи конкурентного аналізу, що дозволяють виявити порівняльні переваги підприємств та їхній конкурентний потенціал. Враховуючи досить значну кількість різноманітних методів оцінки конкурентоспроможності підприємства, Л.М. Карпенко [21] вважає за доцільне систематизувати їх, виділивши три групи (рис. 1):

Рис. 1. Методи формування оцінки конкурентоспроможності підприємства

Джерело: побудовано автором за джерелом [21]

- методи, які характеризують ринкові позиції підприємства (продукції);
- методи, які характеризують рівень менеджменту підприємства;
- методи, які характеризують рівень фінансово-економічної діяльності підприємства.

Знання власних сильних сторін за різними аспектами господарської діяльності дозволяє виробляти дійсно ефективні та дієві стратегії майбутнього розвитку, виявляти резерви підвищення ефективності господарської діяльності в цілому. Грамотна конкурентна політика на базі мобілізації власного внутрішнього потенціалу та правильний споживчий вибір – головні

умови досягнення комерційного успіху підприємства.

Досліджуючи заходи щодо підвищення конкурентоздатності підприємства та здобуття конкурентних переваг О. І. Драган [7] наводить наступну схему, виділяючи можливість двох шляхів: акцентуючи свою увагу та зусилля або на споживачах, або на конкурентах (рис. 2). В рамках першого підходу основним методом посилення конкурентних позицій є диференціація товару, інструментом реалізації якої є позиціонування, що проводиться, насамперед, за рахунок відповідного комплексу маркетингових комунікацій та стратегії просування. Залежно

Рис. 2. Заходи щодо посилення конкурентоспроможності підприємств
Джерело: побудовано автором за джерелом [7]

Таблиця 2

Рейтинг України за оцінками Всесвітнього економічного форуму

Фактор рейтингу	Період						
	2008-2009	2009-2010	2010-2011	2011-2012	2012-2013	2013-2014	2014-2015
Всього країн	134	133	139	142	144	148	144
Місце України	72	82	89	82	73	84	76
Державні та приватні інституції	115	120	134	131	132	137	130
Інфраструктура	79	78	68	128	65	68	68
Макроекономічна стабільність	91	106	132	112	90	107	105
Ефективність ринку товарів	103	109	129	129	117	124	112
Ефективність ринку праці	54	49	54	61	62	84	80
Рівень розвитку фінансового ринку	85	106	119	116	114	117	107
Розмір ринку	38	38	38	38	38	38	37

Джерело: складено автором за джерелом [22]

від об'єктивних або суб'єктивних властивостей товару варіюються стратегія і тактика позиціонування.

Носієм конкурентної переваги у другому випадку є підприємство, яке завдяки комплексу заходів досягає менших, ніж у конкурентів, витрат, за рахунок скоординованої роботи персоналу підприємств щодо вдосконалення технологій виробництва (технологічні інновації, екологічність), науково-дослідної діяльності та логістики, організаційної структури, менеджменту персоналу тощо.

Між різними рівнями конкурентоспроможності існує досить сильна взаємозалежність: конкурентоспроможність країни базується на ефективності національних підприємств, конкурентоспроможність яких багато в чому визначається соціально-економічним середовищем і системою взаємовідносин між підприємцями і владою. Міра успішності діяльності окремого підприємства на внутрішньому і світовому ринках зміщується від рівня конкурентоспроможності його продукції до рівнів конкурентоспроможності держави, регіону, галузі. При цьому держава або регіон виступають гарантом створення привабливих умов підприємницької діяльності і вкладення капіталу, що визначає і інвестиційну привабливість підприємства, і міру лояльності споживачів.

Нині Україна займає досить невисокі місця в міжнародних рейтингах глобальної конкурентоспроможності. Згідно з рейтингом Всесвітнього економічного форуму, Україна покращила свої позиції за останній рік, посівши 76 місце зі 144 країн, включених у дослідження з 2014–2015 рр. проти 84 місця зі 148 країн, однак не вдалося піднятися вище рівня 2012–2013 рр. (табл. 2) [22].

За даними опублікованого загального дослідження Всесвітнього банку і Міжнародної

фінансової корпорації (IFC) – «Ведення бізнесу 2014–2015» (Doing Business), позиції України в рейтингу умов ведення бізнесу покращали на 54 пункти – 83 місце порівняно з 137-м місцем у дослідженні 2011–2012 рр., проте вони значно нижчі від своїх найближчих сусідів: Польща займає 45-те місце, Угорщина – 54, Білорусь – 63, Румунія – 73, Молдова – 78, Росія – 92 [23].

Найбільші досягнення України серед 189 країн у 2015 р. зафіксовані у сфері отримання кредитів (19 місце), реєстрації власності (перемістилася з 149-го у 2013 р. на 59-те місце), це сталося за рахунок впровадження системи електронного надання даних; в оподаткуванні Україна піднялася з 165 місця (2013 р.) на 108 місце, а в захисті інвесторів з 117-го місця на 109-те місце.

Рейтинг 2015 р. показує, що компанії, які працюють в Україні, як і раніше, стикаються з великими витратами на підключення до системи електропостачання (185-те проти 166-го місця в 2013 р.), міжнародній торгівлі (154-те місце проти 145-го у 2013 р.) та ліквідації підприємств (142 місце проти 157 та 162 в 2013–2014 р.), а у створенні підприємства втратила 29 позицій, опустившись до 76-го місця проти 47-го у 2013 р. [23]. Забезпечення виконання контракту через суд триває більше року в Україні (378 днів), а завершення всіх формальностей, необхідних для оформлення стандартного контейнера з товарами, займає майже місяць від 28 до 29 днів як за імпортом, так і за експортом.

Зниження ВВП у II кварталі 2015 р. уповільнилося до 14,6% (–0,2 у порівнянні до I кварталу), а за 2014 р. становило 10,1% [24]. Прискорення падіння ВВП у I кварталі насамперед було спричинене різким зниженням експорту товарів та послуг (на 31%) внаслідок напруженої ситуації на сході України та торго-

Таблиця 3

**Рейтинг Всесвітнього банку і Міжнародної фінансової корпорації –
Ведення бізнесу за 2008–2015 рр.**

Фактор рейтингу	Період						
	2008-2009	2009-2010	2010-2011	2011-2012	2012-2013	2013-2014	2014-2015
Всього країн	178	181	183	183	185	189	189
Місце України	142	145	152	137	112	96	83
Реєстрація підприємств	134	118	112	50	47	76	30
Отримання дозволу на будівництво	181	179	180	183	41	70	140
Підключення до електрозабезпечення	83	164	169	166	172	185	137
Реєстрація власності	141	32	166	149	97	59	61
Умови кредитування	30	109	24	23	13	17	19
Захист інвесторів	109	181	111	117	128	109	88
Податки	181	139	181	165	164	108	107
Міжнародна торгівля	139	139	140	145	148	154	109
Забезпечення виконання контрактів	43	43	44	42	45	43	98
Ліквідація підприємств	145	150	156	157	162	142	141

Джерело: складено автором за джерелом [23]

вельних обмежень з боку Росії. Споживчий та інвестиційний попит продовжив скорочуватися високими темпами через зниження реальних зарплат населення (-13,3% у річному вимірі в IV кварталі) в умовах високої інфляції (60,9% у квітні 2015 р.), скорочення державного фінансування (зниження капітальних видатків 24% у річному вимірі в IV кварталі 2014 р.), погіршення фінансових результатів підприємств (-168 млрд грн за 9 місяців 2014 р.) та звуження кредитної активності банків [24].

Обсяг прямих іноземних інвестицій на 01.01.2015 скоротився до 45916 млн дол. США на 19,5% [25]. Низька інвестиційна активність в Україні пов'язана з недосконалістю, недоліками в інвестиційному законодавстві.

Проведення жорсткої фіскальної політики у 2014–2015 рр. спричинило скорочення бюджетних коштів як джерела фінансування у 1,4 рази до 1511,2 млн грн проти минулого року та у 9 разів проти бюджету 2012 р. (16530,9 млн грн); зниження власних коштів підприємств як джерела фінансування інвестицій скоротилося на 7,2% з 157122,0 до 145883,7 млн грн. Водночас найбільше скорочення коштів стосувалося кредитів банків (скорочення на 55%, а внесок у номінальну річну зміну обсягу капітальних інвестицій у IV кварталі становив -7.2 в. п.) [24; 25].

Висновки. Аналіз наведених теоретичних обґрунтувань та визначення «конкурентоздатності підприємства» не враховують сучасного впливу інтелекту та знань як головної конкурентної переваги, що засновані на доступі до сучасної продуктивної наукової інформації, а також наявності специфічного ресурсу – здатності генерувати нові ідеї.

За підсумками рейтингів, до основних проблем несприятливого бізнес-клімату в українській державі, які перешкоджають успішній реалізації конкурентних переваг вітчизняних підприємств як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках, варто додати відсутність:

- стратегічних напрямів підвищення конкурентоспроможності національної економіки;
- конструктивного діалогу та взаємовідносин між підприємцями і владою;
- державної інвестиційної політики та механізму активізації інноваційного розвитку;
- належного інституціонального забезпечення розвитку інвестиційного ринку і його інструментів;
- недостатність об'єму внутрішніх і зовнішніх інвестицій та фінансових ресурсів для реалізації перспективних новітніх технологій;
- висококваліфікованого персоналу та мотивації його трудової діяльності.

Конкурентна політика підприємств має бути зосереджена на основних напрямках:

- здійсненні постійного моніторингу ринку з метою оцінки власної конкурентної позиції та прогнозування можливих дій конкурентів;
- креативності організації управління на всіх рівнях;

- маркетинговій діяльності щодо створення якісного продукту та сильної марки підтриманих рекламою;

- активній політиці досліджень та розвитку інноваційної й екологічної продукції із застосуванням новітніх та енергозберігаючих технологій;

- глибокому аналізу ринку щодо кожного цільового сегмента, що дозволить передбачати очікування споживачів і йти їм назустріч;

- участі у вирішенні соціальних проблем громади на принципах КСВ.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Денисенко М.П. Проблеми підвищення конкурентоспроможності промислових підприємств України / М.П. Денисенко, Т.Є. Воронкова, Т.М. Янковець // Науково-технічна інформація. – 2015. – № 1. – С. 37-46.
2. Портер М. Конкуренція / М. Портер. – М.: Вільямс, 2007. – 439 с.
3. Завьялов П.С. Маркетинг в схемах, рисунках, таблицях: учебное пособие / П.С. Завьялов – М.: ИНФРА-М, 2002. – 496 с.
4. Багиев Г.Л. Международный маркетинг: учебник для вузов / Г.Л. Багиев, Н.К. Моисеева, В.И. Черенков. – 2-е изд., перераб. и доп. – СПб.: Питер, 2009. – 688 с.
5. Янковский К.П. Организация инвестиционной и инновационной деятельности / К.П. Янковский, И.Ф. Мухарь. – СПб.: Питер, 2001. – 448 с.
6. Воронкова А.Е. та ін. Підтримка конкурентоспроможного потенціалу підприємства / А.Е. Воронкова, В.П. Пономарьов, Г.І. Дібніс. – К.: Техніка, 2000. – 152 с.
7. Драган О.І. Управління конкурентоспроможністю підприємств: теоретичні аспекти. Монографія. – К.: ДАККІМ, 2006. – 160 с.
8. Зозульов О. Про посилення конкурентних переваг підприємства / О. Зозульов // Економіка України. – 2003. – № 8. – С. 33-38
9. Іванов Ю.Б. Конкурентоспроможність: проблеми науки і практики: монографія / Кизим М.О., Тищенко О.М., Іванов Ю.Б. та ін. – Х.: ВД «Інжек», 2006. – 248 с.
10. Клименко С.М. Управління конкурентоспроможністю підприємства: навч. посібник / С.М. Клименко, Т.В. Омеляненко, Д.О. Барабась та ін. – К.: КНЕУ, 2008. – 520 с.
11. Нижник І.В. Управління конкурентоспроможністю промислових підприємств: методи та механізми підвищення: монографія / І.В. Нижник; за наук. ред. д-ра екон. наук М.П. Войнаренка. – Хмельницький: ХНУ, 2012. – 219 с.
12. Теоретичні та прикладні аспекти підвищення конкурентоспроможності підприємств: колективна монографія у 4 т. / за ред. О.А. Паршиной. – Дніпропетровськ: «Герда», 2013. – Т. 4. – 319 с.
13. Економіко-математичні аспекти діагностики конкурентоспроможності підприємства. Наукове видання / Л.М. Малярець, Л.О. Норік. – Харків: ХНЕУ, 2009. – 214 с.
14. Сіваченко І.Ю. Управління міжнародною конкурентоспроможністю підприємств: навч. посіб. / І.Ю. Сіваченко, Ю.Г. Козак, Ю.І. Схануров. – К.: Центр учбової літератури, 2006. – 456 с.
15. Шершньова З.Є., Оборська С.В. Стратегічне управління: навч. посіб. / З.Є. Шершньова, С.В. Оборська. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: КНЕУ, 2004. – 699 с.

16. Стратегічне управління : навч. посіб. // Л.Є. Довгань, Ю.В. Каракай, Л.П. Артеменко. – 2-ге вид. – К. : Центр учбової літератури, 2011. – 440 с.
17. Кадирус І.Г. Конкурентоспроможність підприємства та фактори, що на неї впливають // Ефективна економіка [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=3390>.
18. Кривов'язюк І.В. Економічна діагностика [текст] : навч. посіб. / І.В. Кривов'язюк. – К. : Центр учбової літератури, 2013. – 456 с.
19. Должанський І.З. Конкурентоспроможність підприємства : навч. посібник / І.З. Должанський, Т.О. Загорна. – К. : Центр учбової літератури, 2006. – 384 с.
20. Савченко С.М. Науково-методичні підходи до оцінювання конкурентоспроможності підприємства // Ефективна економіка. – 2014. – № 6 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=3144>.
21. Карпенко Л.М. Методичні підходи до оцінювання рівня конкурентоспроможності підприємства / Л.М. Карпенко // Вісник соціально-економічних досліджень : зб. наук. пр. / голов. ред. М.І. Зверяков ; Одеський нац. екон. ун-т. – Одеса, 2013. – Вип. 3(50). – Ч. 2. – С. 24-32.
22. World Economic Forum /The Global Competitiveness Report 2008–2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.weforum.org/reports/global-competitiveness-report-2014-2015>.
23. Doing Business / World Bank Group [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.doingbusiness.org/>.
24. Інфляційний звіт Березень 2015 року / НБУ / Київ. – 72 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=16036607>.
25. Державна служба статистики України Економічна статистика / Економічна діяльність / Капітальні інвестиції та Зовнішньоекономічна діяльність / Прямі іноземні інвестиції [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.